

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА

Чавдар Василев Парушев

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“
по научна специалност 2.1. Филология (Теория на литературата)

**Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската
литература през XX век**

Научен ръководител:

проф. Амелия Личева - ФСлФ

Рецензенти:

проф. д-р Миглена Илиева Николчина – ФСлФ
проф. дфн Цветан Кирилов Раковски - ЮЗУ

Научно жури в състав:

проф. д-р Амелия Веселинова Личева - ФСлФ
проф. д-р Миглена Илиева Николчина - ФСлФ
проф. дфн Клео Стефанова Протохристова – ПУ
проф. дфн Цветан Кирилов Раковски - ЮЗУ
проф. д-р Яни Михайлов Милчаков - УНИБИТ

София, 2015

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Теория и история на литературата“ при Факултет по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“, гр. София на 26.01.2015 г. и е насрочен за публична защита.

Съгласно решение на научното жури и във връзка със заповед № РД 38-82/03.02.2015г на Ректора на СУ, публичната защита на дисертационния труд на Чавдар Василев Парушев на тема „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ ще се проведе на 04.06.2015г. от 10 ч. в Зала № 2 – Ректорат.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

СЪДЪРЖАНИЕ:

I. Обща характеристика на дисертационния труд

- Актуалност на проблема
- Въведение в проблематиката
- Обект и предмет на изследване
- Степен на разработеност на проблема
- Избор на тема на дисертацията
- Методология
- Поле на изследване и източници (подходи и автори)
- Цели и задачи
- Тези

II Обем и структура на дисертацията

Кратко изложение на дисертационния труд

Обща структура на изложението:

За границите на изследването 3

I Платоновата лупа 8

Литературната антиутопия. Дефиниции 8

Време и жанрови граници между научната фантастика и антиутопията 11

Антропното измерение на хронотопа 30

Едно историческо отклонение. Хибридите на Илия Иванович Иванов 37

Антиутопия и сатира 58

Вразумяване на Ероса–еротизация на Разума. Утопия и антиутопия: 82

Временността на човешкото – антиутопичната теза 95

II Анализи 112

Множащи се времена: „Машината на времето“ на Хърбърт Уелс и „Освободеният“ на Урсула Ле Гуин 112

„Звездни дневници“ на Станислав Лем 131

„MaddAddam“ на Маргарет Атууд 153

Развързки 167

Библиография: 172

Списък на първичната литература: 177

III. Изводи от изследването и приносни моменти на дисертацията

IV. Справка за публикациите по темата на дисертационния труд

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Актуалност на проблема: Ако трябва да бъде изведена обща и физиономична характеристика на втората половина на XX век и началото на XXI, то това може би е време на особени, съгъстени и изострени тревожности, придружени с предусещания за различни кризи или „смърти“. В литературознанието те добиват израза на некролога на автора на Ролан Барт, и края на литературната теория като цяло; във философията се припознават в постхуманизма на Мишел Фуко; но също добиват израз и като различни критики на Просвещението от критическата теория, културните и постколониалните изследвания и изследванията на социопола. В сферата на обществените науки тревожностите пък намират израз в мислене за криза на демокрацията или безалтернативност на неолибералния ѝ модел, особено след разпадането на Социалистическия блок в края на Втората световна война. В прагматиката на ежедневието пък се изразяват в чувство на заплахата от религиозен фундаментализъм и различни екологични или биоепидемиологични заплахи на живеенето в „рисково общество“, според определението на Улрих Бек. Тези тревожности са назовавани по различен начини: „край на идеологиите“, „край на бъдещето“ (Сартр), „край на големите разкази“ (Лиотар), „загуба на трансцедентност“ (Хавел), „край на историята“. При цялата им сложност, многопластовост и хетерогенност изглежда между тях все пак има нещо общо, и то е споделено усещане за заличаването на темпоралната перспектива, за криза на бъдещето, за изчезването на предстоящото в проект бъдеще от съзнанието за културно и цивилизационно време. Усещане за доминация на настоящето, което обезсмисля и обезценява всички други измерения на времето – „презентизъм“. Ако изследването на антиутопиите като литературен жанр има някаква актуалност извън самото себе си, то тя се отнася към това споделено усещане за криза на темпоралността от среда на XX и началото на XXI век.

Антиутопиите са един от най-видимите изразители на това споделено усещане. В този смисъл едва ли е изненада, че тъкмо те се превръщат в доминиращата литературна форма на

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

(катастрофично) въобразяване на бъдещето. Изследването на жанровите белези на антиутопиите предоставят възможност да се изследва доминиращият литературен модел, по който се изразяват тези тревожности. Възможност кризата на темпоралността да бъде изследвана като разказ, като литературен наратив, какъвто тя може би е, поне отчасти. Да се огледат самите тези предчувствия за криза от дистанцията на литературното им друго. Но да се изследва и рецепцията им, активната културна рефлексия върху тях, която литературата предлага. И в крайна сметка да се изследва начинът по който тези тревожности се преживяват и надмогват.

Въведение в проблематиката: Може би най-подходящото въвеждане в собствената проблематика на предложения дисертационен труд е да бъде описано накратко това, от което той се отгласква.

Олдъс Хъксли в началото на „Прекрасният нов свят“ привежда като епиграф следните думи на Николай Бердяев:

Утопиите изглеждат много по-осъществими, отколкото се смяташе някога. Сега ние сме изправени пред друг тревожен въпрос. Как да избегнем окончателното им осъществяване? [...] Животът крачи към утопиите. И може би започва нов век, когато интелигенцията и образованите хора ще мечтаят за средства, чрез които да избегнат утопиите и да се върнат към едно неутопично общество, не така съвършено, но по-свободно.¹

С тях Бердяев поставя въпроса с какво е по-важна утопията – с плановете за съвършена социална хармония, които предлага, или със своята невъзможност? С това, че предлага определена поне минимална дистанция от реалността, с което служи като екран, върху който да се проектира смътното, но силно желание за по-добро бъдеще? Епиграфът очертава и основното разделение в гледните точки към съвършените общества. Очертава групата на скептиците и консервативните поддръжници на здравия разум, според които утопиите са израз на инфантилната природа и твърде лесен аналгетик срещу проблемите на деня. Аналгетик, който предлага по щраусовски наивно бягство в по-добрите светове на фантазията. Но и група на

¹ Бердяев, Николай. Новото средновековие цит. по Хъксли, Олдъс. Прекрасният нов свят. Варна: Георги Бакалов, 1990. [онлайн].[достъпно 4.01.2015]. <http://chitanka.info/text/20241/0>.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

поддръжниците на утопията, според които тя пази необходимия принцип на надеждата, според формулировката на Ернст Блох, чрез който се удържа жизнено необходимото себепредстоене на човека. Човекът като принципно незавършено същество, което непрекъснато трябва да става себе си, за да може да остава себе си. И ако скептиците разчитат в антиутопията една от идеологическите маски, които укрепват хегемонното статукво на настоящото срещу подривните импулси на бъдещето, то поддръжниците обратно настояват върху способността на утопията да отваря критически дистанции към недостатъците на същата тази, твърде обикната от скептиците, действителност.

Предложеният дисертационен труд опитва в равна степен да се дистанцира от посоката на мислене на утопичното и антиутопичното (като прогноза, диагноза или маска), зададена от Бердяев, без да претендира, че ще я отмени или ще предложи по-истинна или по-валидна гледна точка. Ще опита да предложи просто друга гледна точка, която да представи определен нов евристичен потенциал, а оттук и литературоведски интерес пред четенето на антиутопичната литература.

Обект и предмет на изследване: Предложеният дисертационен труд има за свой обект на изследване литературните произведения в европейската и американската литература през XX век, определяни като антиутопични (конкретно работата е положена върху описаните в списъка на първичната литература 91 такива произведения²), а предметът му на изследване е литературният жанр антиутопия, към който те са отнасяни.

Степен на разработеност на проблема: Проблемът за общите жанрови характеристики на антиутопичните произведения е относително слабо изследван както в България, така и изобщо. Или може би по-коректно е да се каже, че не е специално и самостоятелно изследван. Най-често антиутопията се разглежда в съпоставка с утопията като нейна противоположност и критика, вътрешноприсъща скрита страна или подвид. Това е валидно без значение дали утопията и антиутопията са разглеждани като литературни жанрове или като евристични понятия спрямо някакъв нелитературен текст. Всъщност доколкото антиутопията е изследвана, тя винаги е

² Този списък не изчерпва всички антиутопични произведения написани през XX век, а по-скоро обхваща достатъчно голям брой от тях, който да позволи до колкото е възможно обективни и обобщени наблюдения и аналитична работа.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

разглеждана като подвид на нещо друго, било то утопия, сатира, научна фантастика... Изключение от това прави изследването на Том Мойлан „Scrap of the Untainted Sky“ (2000), в което антиутопията заема основния фокус. Най-често цитираната теза от изследването е тази за осъществяването на „антиутопичен обрат“ във фантастичната литература през втората половина на XX век. Приносите му съответно са в обстойното проследяване на този обрат чрез контекстуални анализи на конкретни произведения в американската литература с оглед на нелитературните социални и политически процеси, с които те корелират. От теоретична гледна точка работата на Мойлан стъпва върху по-стари изследвания на Лаймън Тауър Сарджънт, Дарко Сувин и Фредрик Джеймисън и критическата теория като цяло, без да добавя много към тях. Мойлан (следвайки най-вече Джеймисън) разглежда антиутопията като критически литературен жанр, който е значим с интелектуалната дистанция, която предоставя към действителността и конкретните социални и политически процеси, а също и като продуктивно поле на социалното въображение. Предложеното от Мойлан понятие „критическа дистопия“ не добива по-широка употреба.

Лаймън Тауър Сарджънт намира своето място в американските изследвания на утопията с няколкото хронологически библиографии на утопичните произведения обхващащи периода XVI-XX век, които изготвя. Най-честото позоваване на Сарджънт е към статията му “Three Faces of Utopianism” (1967, 1994), в която настоява, че утопията е многоизмерно явление, и за да се разбере, трябва да се изследва в поне три от тях – като литература, като общностна практика и като утопична социална теория. Според Сарджънт дистопия и антиутопия са подвидове на утопията, които представят литературни форми на по-лошо устроени общества от това, в което авторът живее (дистопия) и идеално лоши общества, възнамерени като критика на утопията (антиутопия). Макар разграничението дистопия–антиутопия да се възприема от американското и английското литературознание, самите дефиниции отново не са широко възприети.

Дарко Сувин е вероятно най-често цитираното име, свързано с изследването на научната фантастика (от изследователите, които отнасят антиутопията като подвид на научната фантастика), Сувин е също и дългогодишен главен редактор на академичното списание *Science*

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Fiction Studies, в което излизат повечето от американските изследвания по темата. Основното цитирано негово изследване е „Estrangement and Cognition“ (1972). Опирайки се на руския формализъм от началото на XX век, Сувин дефинира научната фантастика като форма на остранностяване или като преработка на научни представи в естетически (тази дефиниция следва да е относима и към антиутопиите).

Най-влиятелният изследовател (във и извън строго американския контекст), който се занимава с жанровете на научната фантастика и утопията, е Фредрик Джеймисън. По-голямата част от текстовете му посветени на проблематиката са събрани в книгата му „Archeologies of the Future“ (2005). Джеймисън не споделя тезата на Мойлан за антиутопичен обрат през втората половина на XX век. Напротив, според него това време, и особено 70-те, години са време на интензивно утопично мислене. Утопията според него, от друга страна, е много по-ангажирана с настоящето, отколкото с бъдещето, макар и това да не е очевидно. В опита си да въобрази бъдещето, утопиите постоянно повтарят и възпроизвеждат хегемонните властови кодове на своето политическо и социално настояще. От друга страна, те и анализът им правят видим провалът на опита да се въобрази бъдеще, като автентично и по-добро друго на настоящето. Нещо повече, те показват тази невъзможност и от страната на самите хегемонни кодове. Доколкото според Джеймисън хегемонните дискурси изтласкват тази невъзможност в политическото несъзнавано на обществата, които владеят, тя може да сублимира и да бъде разчетена само по нейните косвени следи, като тези, които оставя в литературни произведения. В този смисъл за изследователя антиутопията е автентичната форма на утопията, която показва действителната невъзможност на утопията, удържа утопичното желание за по-добро бъдеще, като важна екзистенциална потребност, и го предпазва от социополитически апроприации и злоупотреби.

В българското литературознание антиутопията също е слабо изследвана като самостоятелен жанр. Когато проблемът е засяган, то тя е разглеждана като съпоставителен контрапункт на утопията в литературата, като поджанр на сатирата или като евристично понятие (отново в двойка с утопията) с оглед разглеждането на някакъв по-общ проблем. А дори и тези

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

изследвания не са твърде много на брой. Сред тях са монографията на Росица Димчева „Проблеми на теорията на сатирата“ (1981); монографията на Цветанка Хубенова „Анатомия на илюзията“ (1991); монографията на Миглена Николчина „Човекът-утопия[в литературата]“ (1992), монографията на Амелия Личева „Политики на днешното“ (2010) и студията на Александър Кьосев „Скандалът на утопията“ (2014).

В „Проблеми на теорията на сатирата“ Росица Димчева засяга проблема за антиутопията като жанр съвсем бегло (като негативна утопия). За сметка на това изследването се спира по-обстойно отношението между утопия и сатира. Разглежда ги като жанрове с общо начало и самостоятелно по-нататъшно развитие, но продължаващи да оказват влияние един върху друг (доколкото и двата жанра могат да бъдат мислени като въобразена социология, а утопията и като сатира в негатив). С това монографията предоставя възможност да се направи разгърната съпоставка между утопия, сатира и антиутопия.

Опирайки се на работата на Димчева Цветанка, Хубенова анализира антиутопичните романи на Ивлин Уо, Олдъс Хъксли и Джордж Оруел в „Анатомия на илюзията“. В работата разглеждането на антиутопията като сатиричен поджанр е изведено като обща аналитична рамка, която след това е приложена към романите на тримата автори. Недостатък на изследването представлява липсата на разграничаване между сатира и пародия при отнасянето на антиутопията към утопията.

„Човекът-утопия[в литературата]“ на Миглена Николчина предлага възможност за друга съпоставка между научна фантастика, утопия и антиутопия (доколкото работата разглежда научната фантастика именно през утопичното и антиутопичното). Изследването предлага също така анализи на ранните антиутопични романи на Хърбърт Уелс.

Амелия Личева посвещава една глава на утопията и антиутопията в монографията си „Политики на днешното“, изследване, което се фокусира върху литературните процеси от началото на XXI век (с което попада извън разглеждания период). Работата анализира прогностичните мотиви и въобразявания на бъдещето (отново утопични и антиутопични) в някои теоретични съчинения и романи, публикувани след началото на века.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Най-скорошната научна публикация, която засяга антиутопията като жанр (по-точно като поджанр на утопията), е студията на Александър Кьосев „Скандалът на утопията“. Изследването е публикувано само в електронен вид, като предварителна версия за обсъждане на монография все още в процес на написване. В студията Кьосев описва жанровата генеалогия на утопията като поредица от исторически етапи, в които утопията се обвързва с мрежа от семейни прилики с различни други литературни и нелитературни жанрове. Изследователят проследява конкуренцията между различните жанрови форми на утопията за правото да се въобразяват визии на желаното бъдещето. Според Кьосев антиутопията се появява като разклонение на утопията като мощна автокритика на жанра в условия, в които литературната утопия губи позициите си като задаващ дискурса на Желанието жанр. Следвайки Джеймисън, Кьосев вижда във възможностите на радикалната утопия на авангарда от началото на XX век да поражда естетически скандал, възможност за борба за друга темпорална перспектива, различна от хегемонията на настоящето.

Такива бяха едрите очертания на полето на изследванията на антиутопията към момента на написване на дисертационния труд. Разбира се, тук не са включени големия брой статии, литературни анализи и рецензии върху отделни антиутопични произведения или автори. Но те, доколкото се фокусират по-скоро върху индивидуалните характеристики на дадено произведение или творчество, остават в страни от разглежданата проблематика.

Избор на тема на дисертацията: Интересът ми към антиутопиите датира от студентските ми години в бакалавърската програма Българска филология, когато за първи път попаднах на „Ние“ на Евгений Замятин и „Чевенгур“ на Андрей Платонов. Тези четива в най-голяма степен успяха да пробият „булото на невежеството“ ми, ако ми бъде позволено да заема това понятие на Джон Ролс. Според него всеки човек е в първоначална позиция на незнание или невежество спрямо собствените си умения и заложби, вкус и предпочитания и не знае в каква роля в обществото, в което живее, ще се озове. Изборът ми да се насоча към жанра на антиутопията, първоначално като тема за курсови работи, а след това и за първите си публикации (в сборника „Искам шестица!“ на магистърска програма „Преводач-редактор“) беше интуитивен и направен

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

тъкмо от тази позиция зад булото на невежеството. Но ме притегляше особената гледна точка от дистанция, която тези произведения предлагаха към споменатото вече споделено усещане за криза на темпоралността и възможностите за рефлексия чрез тях върху тази тревожност от края на XX и началото на XXI век.

Методология: Ако задачата е да се изследват жанровите особености на антиутопичните литературни произведения, заради потенциалните възможности тези анализи да покажат нещо за споделеното усещане за криза на темпоралността и обострените тревожности свързани с нея, то най-подходящият метод за това изглежда е литературната антропология на Волфганг Изер.

Изер усложнява дихотомията действително-въображаемо с трети член, а именно фикционалното. Според немския философ фикционализацията е особен оперативен режим на съзнанието, в който действителното е едновременно престъпено, удвоена и погледнато от дистанция. Фикционализацията позволява на дискурса да заработи като „инсцениран дискурс“, който представя себе си като отливка от въображаемото, към което посочва. Чрез тази посредническа функция фикционалното позволява на въображаемото да навлезе в действителното и да бъде изразимо, да се „изпише“ в детерминираната му езикова структура като я „отвори“ към едно недетерминирано друго. И ако основната черта на фикционализацията е прекрачването на граници, то то я позволява на читателя да прекрачи пределеностите на собствения си опит с действителното, за да може да го преживее отново от една различна на него перспектива. Казано фигуративно, фикцията позволява на читателя да погледне към действителността от въображаемата перспектива на огледалото в картината, за да опита себе си и опита си като друг на себе си.

Този метод на свой ред би позволил да се конструира такава особена гледна спрямо презентисткото преживяване на времето като единствено и вездесъщо настояще; да се изследва жанрът на антиутопията като негово прекрачване, удвояване и поглед от дистанция. В крайна сметка да се разгледа и като форма на негово изживяване и преодоляване.

Тясно свързана с тази е втората методологическа оптика, която предложеният дисертационният труд прилага – а именно да изследва жанра като литературен социален агент, който се конкурира с други агенти за позицията да изразява определени смисли в рамките на

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

литературното поле. Според тази оптика антиутопията се конкурира с научната фантастика, сатирата и утопията за читателски публики, канонични произведения и правото да изразява усещането за криза на темпоралността, въобразявайки визии на (катастрофично) бъдеще. От тази методологическа оптика работата опитва да изследва причините антиутопията да се наложи над научната фантастика, сатирата и утопията като водещия литературен модел, по който днес се въобразява бъдещето.

И двете изследователски оптики в работата разчитат на сравненията и съпоставките между различните литературоведски теории и литературни произведения, за да мислят отношенията между четирите жанра.

Поле на изследване и източници (подходи и автори): Основните автори, източници и подходи, върху които предложеният дисертационен труд стъпва, вече до голяма степен бяха описани в предходните рубрики. Към тях трябва да се добави историческият подход и изследванията на руския историк на точните науки Кирил Росиянов, а също и на Александър Еткинд, върху ранните експерименти с примати от началото на XX век. Тези изследвания позволиха да бъде реконструиран един важен исторически контекст на някои от разглежданите научно фантастични, сатирични и антиутопични произведения. Те позволиха да се подложи на съмнение едно от самоочевидностите на литературното поле днес, а именно че научната фантастика и антиутопията са отнесими към фантастичната литература.

Цели и задачи: Представеният дисертационен труд си поставя следните цели и задачи:

- ◆ Да потърси и опише генеалогичта на антиутопията в европейската и американската литература на XX век.
- ◆ Да сравни и съпостави научната фантастика, сатирата, утопията и антиутопията, за да потърси отговор на въпроса дали антиутопията възниква на пресечната точка между другите три жанра или притежава собствени черти, които не са отнесими към тях.
- ◆ Да изведе по-строги дефиниции на понятието „антиутопия“ и на литературния жанр антиутопия.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

- ◆ Да изработи теоретикоаналитичен апарат приложим в анализа на конкретни литературни произведения и да провери валидността му като го приложи в такива анализи.
- ◆ Да потърси някои от причините и основанията на „антиутопияния обрат“ през втората половина на XX век и затова антиутопията да заеме доминираща позиция спрямо въобразяването на (катастрофични) визии за бъдещето.

Тези: Основните тези на предложения дисертационен труд могат да бъдат резюмирани както следва. Жанрът на антиутопията може да бъде изследван като исторически обусловена конвенция, която сигнализира фикционализацията. Тази конвенция също така ограничава без да дефинира напълно, принципно неограничения спектъра от възможности за прокарване на смислотворните отношения фигура–фон в трите акта на фикционализация (селекция, комбинация и саморазкриване). В тази литературнофеноменологическа оптика конвенцията на фикционализацията на антиутопията може да бъде определена като „Платонова лупа“ или съидентификацията между субект и държава (като фигура и фон едно на друго), описана в края на II. Книга от „Държавата“ на Платон. Жанрът на антиутопията може да бъде изследван също така и литературносоциологически като литературен социален агент, който се съревновава с други такива (научната фантастика, сатирата и утопията) за правото да изразява мисленето на темпоралността на човека, въобразявайки визии за неговото възможно бъдеще, в полето на литературата. Изследвана по този начин антиутопията разкрива квазиисторически наратив на интелектуалната история на понятията „субект“ и „държава“, който наративи тя престъпва, удвоява и набавя рефлексивна дистанция. Разгледано по този начин понятието „антиутопия“ може да бъде дефинирано като съзнание за криза на възможността да се произвежда смисъл в понятието „човек“, и така може да бъде формулирана антиутопичната рефлексия върху споделеното усещане за криза на темпоралността. Доколкото антиутопията разглежда „човека“ като невъзможна симбиоза между дадена форма на субектност и форма на държавност, при която двете да се взаимопораждат. Под субект в изложените дефиниции разбирам самосъзнателен

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

деятел; деятелно самосъзнание, а под държава³: основното цивилизационно средство, чрез което природното се усвоява в субектно (като политическо, социално, икономическо, културно...) . Като се вземат под внимание тези определения изследването предлага следната дефиниция на антиутопията като литературен жанр: *литературно произведение, което фикционализира чрез антропохроното невъзможността за съчетаване между субект и държава без едното да заличава другото. Наратив, който по този начин тематизира съзнание за криза на възможността да се произвежда смисъл в понятието „човек“. Жанрът, който обединява съвкупността от антиутопични литературни произведения.*

II Обем и структура на дисертацията

Кратко изложение на дисертационния труд: предложеният дисертационен труд се състои от увод, две глави и заключение, библиография на използваната научна литература и списък на използваната първична литература. Обемът му е 180 страници, като изследването се опира на 83 източника и на 91 литературни произведения.

Обща структура на изложението:

I. Глава: Платоновата лупа:

Първата глава на дисертационния труд има за задача да опише теоретикоаналитичната рамка на работата, да представи изследователското поле и степента на разработеност на проблема. След това да опише собствените си методологически подходи към него и да постави тезите на изследването.

Литературната антиутопия. Дефиниции представя кратки бележки върху историческата

³ И двете определения не са обхватни или изчерпателни, а определят този минимум от белези, с които двете понятия функционират в антиутопичните произведения. По тази причина те нямат претенции за валидност извън техните граници.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

етимология на понятието антиутопия⁴. Описва етимологията му и историческият развой на значението му и сферите му на употреба, за да ги съпостави с настоящия момент. Задачите на това описание са две. Да покаже, че етимологическото значение е стабилно във времето, а сферите му на употреба се разширяват. И да покаже, че въпреки това към днешна дата се наблюдава голямо разнообразие от конкурентни форми на понятието, също жанрови и псевдожанрови определения. Това води до заключението, че въпреки ясното и стабилно значение на понятието, в него остава нещо неясно и не докрай понятно, което провокира търсенето на други форми и определения. Какво е то е въпрос, който работата по-нататък постоянно си задава.

Бележките върху историческата лексикология на антиутопията са функционални и в две други подглави. При разглеждането на понятието „негативна утопия“, предложено от Росица Димчева („Сатира и антиутопия“), и при проследяването на очертаните от Александър Късов генеалогии на утопията и антиутопията („Утопия и антиутопия“).

Време и жанрови граници между научната фантастика и антиутопията очертава накратко литературната история на научната фантастика в американското литературознание и основните теоретични подходи при концептуализацията ѝ като жанр. Вниманието е съсредоточено върху тези теории, които разглеждат антиутопията като поджанр на научната фантастика. Доколкото дори и така ограничени, те са твърде много и разнообразни, работата ги групира и представя като теоретични парадигми – социологическа, антропологическа, културно изследователска, формалистка и критическа, и където е приложимо представя дадената парадигма през основните тези на най-често цитираният изследовател в нея – Реймънд Уилямс, Дарко Сувин, Фредрик Джеймисън и др.

Следвайки избраната феноменологичната методологическа оптика в тази подглава дисертационния труд дефинира едно от двете определения за жанр, с които борави, – а именно (позовавайки се на Волфганг Изер) жанрът като историческо обусловена конвенция, която сигнализира фикция. Тръгвайки от това определение за жанр работата показва как научната

⁴ Бележките са спрямо антиутопията в английския език, където понятието се появява първоначално като неологизъм.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

фантастика и антиутопията могат да бъдат разграничени именно като различни исторически обусловени конвенции за усвояване на времето в хронотоп (според дефиницията на понятието на Михаил Бахтин). Ако научната фантастика фикционализира времето като представя настоящето като миналото на дадено бъдеще, то антиутопията фикционализира времето като превръща човешкото в хронотоп със свои собствени пространствено времеви координати, а прави това като съидентифицира субект и държава (конвенция зададена още в „Държавата“ на Платон). Работата определя тази особена метафора като „Платонова лупа“ и то функционира като нейно основно аналитично понятие по-нататък.

Антропното измерение на хронотопа: систематизира част от наблюденията от предходната подглава, за да бъде изведено литературносоциологическото определение за жанр, с което изследването работи и според което жанровете могат да бъдат мислени като литературно социални агенти, които се съревновават за определени читателски публики, съревновавайки се за правото да изразяват определен смисъл. Конкретно с оглед на изследвания жанр антиутопията се съревновава с научната фантастика, сатирата и утопията, за правото да изразява темпоралността на човека, въобразявайки визии за неговото бъдеще.

Паралелно с това е разгледана монографията на Миглена Николчина „Човекът-утопия[в литературата]“. Това представяне има три задачи. Да представи концептуализиране на научната фантастика през утопичното, противоположно на американското (което условно може да се нарече „антиутопично“). Да опише пътя, по който монографията извежда понятието си за „антропоконтинуум“ или човешки хронотоп, по модела на което работата изработва собственото си понятие „Платонова лупа“. Но и да представи модернисткия аспект на научната фантастика, според който тя се мисли като въобразено и игрово съгъстяване в човешко и лично време на големи отрязъци историческо такова. А също и като заемане на активна позиция спрямо действителността от дистанцията на нейното въобразено друго. Черти, които според дисертационния труд, антиутопията споделя с научната фантастика.

На последно място подглавата очертава едно разбиране за научна фантастика (а оттук потенциално и към антиутопията) като фантастична литература. Това е една от самоочевидностите на полето, което работата опитва да подложи на съмнение в следващата

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

подглава. Съмнение дали фантастичното в антиутопията (а може би и в самата научна фантастика) не функционира подобно на фантастичното в сатирата – като самоочевидно неправдоподобна маска, която има за задача да смъква тъкмо правдоподобно изглеждащите маски, зад които се скрива нелицеприятното от действителността.

Едно историческо отклонение. Хибридите на Илия Иванович Иванов описва един исторически, а не литературен или теоретичен казус – опитите да се създаде хибрид между човек и маймуна чрез изкуствено осеменяване. Този казус обаче има много важни импликации върху изследваната проблематика. Освен самия исторически казус работата проследява в тази подглава сложните връзки между него и литературата, доколкото той е пряко обвързан с една важна и трайна тема в научната фантастика, сатирата и антиутопията (отново обект на конкуренция между тях) – тази за очовечаването на маймуната и вмаймуняването на човека. Тема, която се явява отново и отново в различни произведения през целия XX век, а и отвъд него. Във втората глава на дисертационния труд тя се появява при анализите на ранните антиутопични романи на Хърбърт Уелс и в трилогията на Маргарет Атууд „АдамБесни“ („MaddAddam“).

Антиутопия и сатира представя монографиите „Проблеми на теорията на сатирата“ на Росица Димчева и „Анатомия на илюзията“ на Цветанка Хубенова. Задачите на тези представяния са две. Да се опишат начините, по които антиутопията може да бъде концептуализирана като поджанр на сатирата, заедно с проблемите, които възникват от това. Въз основа на съпоставка да се открият онези черти на антиутопията, които не могат да бъдат подведени под определението „сатирични“ и да се постави под съмнение друга от приеманите самоочевидности спрямо антиутопията – че това са прогностични литературни произведения.

Вразумяване на Ероса–еротизация на Разума. Утопия и антиутопия представя две изследвания на Александър Кьосев „Сън на Вапцаров и голямото сънуване на левицата“ (2003) и „Скандалът на утопията“, в които изследователят очертава кратка генеалогия на жанра утопия. Задачите на представянето на тези две изследвания е да се очертае пътят, по който антиутопията може да бъде концептуализирана като поджанр на утопията. Също така да се покаже как жанровете на утопията и антиутопията могат да бъдат разглеждани като литературносоциали

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

агенти, конкуриращи се за позицията да изразяват дискурса на Желанието в литературното и социалното поле. Позиция, която бива оспорена от други жанрове – тези на философско-социалната и политическо-революционната утопия, но и в по-ново време от маркетинговия жанр на рекламата.

Временността на човешкото – антиутопичната теза опитва да събере и сплете очертаните в предходните подглави нишки, да дефинира и рефлектира върху собствените понятия на дисертационния труд и да постави тезата на изследването. Следвайки литературнофеноменологическата си методологическа оптика работата опитва да опише антиутопията като поглед от дистанция към действителното, дистанция постигната чрез прекрачването и удвояването му в фикционализиращия оперативен режим на съзнание. Работата опитва да опише антиутопията като литературен квазиисторически наратив, който прекрачва границите и удвоява интелектуалната история на понятията „субект“ и „държава“. Да опише антиутопията в европейската и американската литература през XX век като игрово съгъстяване на тази интелектуална история в рамките на собствената си жанрова траектория. Това престъпване и удвояване е описано посредством три големи периода – предмодерен, модерен и постмодерен и с оглед на три обобщаващи метафори – държавата като (политически) организъм, държавата като машина (двигател) и държавата като технологии на общност (заедно с прилежащите форми на субектност към тези периоди и форми на държавност). Задачата на описанието на антиутопията като такъв литературен квазиисторически наратив е да се потърси отговор на въпроса защо именно антиутопията се налага като доминиращия литературен жанр (спрямо научната фантастика, сатирата и утопията), който изразява мисленето върху темпоралността на човека, въобразявайки катастрофични визии за бъдещето му от втората половина на XX век до днес.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

II. Глава: Анализи

Втората глава на дисертационния труд прилага понятията на така изведения теоретикоаналитичен апарат от предходната глава, заедно с изработената жанрова дефиниция за антиутопия, към конкретни литературни произведения, чрез които анализи тяхната продуктивност следва да бъде проверена. Анализирани са текстове основно на трима автори: Хърбърт Уелс, Станислав Лем и Маргарет Атууд, обособени в самостоятелни подглави (Множаци се времена: „Машината на времето“ на Хърбърт Уелс и „Освободеният“ на Урсула Ле Гуин; „Звездни дневници“ на Станислав Лем; „MaddAddam“ на Маргарет Атууд).

При избора на произведения, чиито анализ да представя (от приведения корпус от литературни произведения) съм се ръководил главно от три фактора. Да избира значими и представителни за европейската и американската литература през XX век автори и произведения. Да обхвана времеви период поне в неговите основни точки на начало среда и край. Да избира произведения, които позволяват да се анализират сложните отношение и съревнования между жанровите конвенции на научната фантастика, сатирата, утопията и антиутопията. Спрях се на Хърбърт Уелс и „Машината на времето“(1985), Станислав Лем и „Звездни дневници“ (1957-83) и на Маргарет Атууд и „АдамБесни“(2003-13), защото те отговарят едновременно и на трите критерия.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

III. Изводи от изследването и приноси моменти на дисертацията

Предложеният дисертационен труд предлага по-скоро уводно изследване на жанра на антиутопията. Освен че не може да претендира за изчерпателност или обхватност, много от описаните в предходните рубрики цели и задачи на изследването не са напълно постигнати и остават по-скоро като проект за бъдеща работа в него.

Ако неговите приноси моменти трябва все пак да бъдат посочени, то ето как могат да бъдат формулирани те. Предложеният дисертационен труд:

- Предоставя аналитичен апарат от понятия за анализ на антиутопични литературни произведения.
- Прави първи стъпки по систематизирането и описването на литературната история на антиутопията през XX век в европейската и американската литература в българското литературознание.
- Представя първи опит за сравнително съпоставително изследване между жанровете на научната фантастика, сатирата, утопията и антиутопията в българското литературознание.
- Представя две методологически оптики за изследване на литературния жанр – литературнофеноменологическа и литературносоциологическа, и ги прилага към жанровете на научната фантастика, сатирата, утопията и антиутопията.
- Прави опит да потърси друга гледна точка и рефлексивна дистанция спрямо споделеното усещане за криза на темпоралността от средата на XX и началото на XXI век.
- Прави литературни анализи на определени произведения на трима знакови автори за антиутопията и научната фантастика през XX – Хърбърт Уелс, Станислав Лем и Маргарет Атууд.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация „Жанрова генетика на антиутопията в европейската и американската литература през XX век“ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

IV. Справка за публикациите по темата на дисертационния труд

- ◆ **Парушев, Чавдар.** Литературната антиутопия. Дефиниции. – В: *Littera et Lingua* [онлайн]. [достъпно на 22.01.2014]. <http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/issues/winter-2011-toc/theory-m/703-parushevch-2011>.
- ◆ **Парушев, Чавдар.** Реалност–фикция–халюцинация в „Камера помътняла“ на Филип Дик. – В: *Традиционни национални филологически четения за студенти и докторанти „Югозападен университет 2013“*. Благоевград: УИ ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2013. с.
- ◆ **Парушев, Чавдар.** Антиутопичната памет -,1984” на Джордж Оруел и “The Giver” на Лоуис Лаури“ – В: *Езици на паметта в литературния текст*. В. Търново: Фабер, 2014. с. 348-356.
- ◆ **Парушев, Чавдар.** Разглобяване на Платоновата триделна душа. – В: [под печат].
- ◆ **Парушев, Чавдар.** Трансхуманистични наративи. Хибридите на Илия Иванов. – В: [под печат]

Други:

- ◆ **Парушев, Ч.** Харизматичната власт: опит за модел. – В: *Християнство и философия*. Т 1. София: Парадигма, 2014. с. 117–135.
- ◆ **Парушев, Ч.** 'Българските граждани' в парламентарната реч. – В: *Медиите и политиката: филологически прочити*. София: Парадигма, 2014. с. 80-93

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И ДОСТОВЕРНОСТ

от Чавдар Василев Тодушев

Във връзка с провеждането на процедура за придобиване на научна и образователна степен „доктор” в СУ „Св. Климент Охридски”, декларирам:

1. Резултатите и приносите в научната продукция, които представям в процедурата са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които нямам участия.
2. Представената от мен информация във вид на копия на документи и публикации, лично съставени справки и др. съответства на обективната истина.

ДЕКЛАРАТОР:

29/04/2015

гр. София